

УДК [394:692.415](477.86/.87)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.01.123>

СПЕЦИФІЧНІ РИСИ ПОКРИТТЯ ДАХІВ ЖИТЛОВИХ СПОРУД НА БОЙКІВЩИНІ

Роман РАДОВИЧ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>
доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: radovychroman@gmail.com

Однією із важливих складових кожної споруди є дах. У різних етнографічних районах техніка покриття була доволі різноманітною. Тому з'ясування специфіки техніки та технології влаштування покриття даху в межах окремих етнографічних груп українців на сьогодні є доволі актуальним.

Дахи бойківських осель зазвичай вкривали житньою соломою. Сніпки для пошиття дахів були двох типів: зв'язані при колосі в головку («головачки», «китиці»), які уклали на дах коренем вниз (що творило східчасту поверхню), та сніпки, зв'язані ближче до кореня («плекачки») — їх уклали на поверхню даху колосом вниз. Використовували деревину — різані чи колені дошки, драницю, гонт. Здебільшого «китиці» до лат прив'язували солом'яними перевеслами. Траплялись й інші техніки пошиття — «під прут», «під тичку», «внатрус» тощо.

Мета статті — з'ясувати особливості покрівельних матеріалів, специфічні риси технік і технологій покриття дахів на території Бойківщини, а також виявити локальні та загальноукраїнські риси. Об'єктом дослідження є традиційне житло бойків, а предметом — влаштування його покриття. Територія дослідження охоплює усю територію Бойківщини.

Методологічною основою дослідження є принцип історизму у поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо.

Ключові слова: Бойківщина, дах, сніпки, солома-мерва, гребінь даху, дошки, гонт.

Roman RADOVYCH

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>

Doctor of Sciences in History, Senior Researcher
of the Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
in the Department of Historical Ethnology,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: radovychroman@gmail.com

SPECIFIC FEATURES OF ROOFING OF RESIDENTIAL BUILDINGS IN BOIKIVSCHYNA

One of the important components of every building is the roof. The design features of the roof, the shape, the proportion of its mass to the volume of living space, the nature and material of the coating in combination with other typological features give a certain ethnic nuance to the architecture of housing, especially its ethnographic differences. Despite the fact that the same building materials (rye straw, wood, reeds and grasses) were used to cover homes throughout Ukraine, the technique of covering was quite diverse in different ethnographic regions. Therefore, finding out the specifics of the technique and technology of roofing within certain ethnographic groups of Ukrainians today is quite *relevant*.

In the proposed exploration, the author aims to clarify the features of roofing materials, specific features of techniques and technologies of roofing in the Boikivshchyna region, as well as to identify local and national features. The object of the study is the traditional housing of the boikos', and the subject — the arrangement of its coverage. The methodological basis of the study is the principle of historicism in combination with elements of structural and functional analysis and the use of basic methods of ethnological science: typological, comprehensive and retrospective analysis, historical reconstruction and more. The study area covers the entire territory of Boikivshchyna within Lviv, Ivano-Frankivsk, Zakarpattia regions, as well as the former Liske and Ustyrytsya counties (now the territory of Poland). Researchers of the traditional architecture of Boikivshchyna mostly considered upon the declared problem quite occasionally, without paying due attention to it, so the basis of our work is the field material we have collected.

The roofs of Boikos' houses were usually covered with rye straw. Sporadically wood was used for this purpose (cut or knee tables, «hont», shingles). Spring and winter ryes were used to sew roofs. Rye sheaves of two types were used: sheaves tied at the ear to the head («holovachky», «kytytsi»), which were placed on the roof root down (which gave a stepped surface) and sheaves tied closer to the root («pleskachky») — they were laid on the roof surface with the ear down (the texture of the roof in this case was smooth). For the most part, «kytytsi» were tied to the armor with straw oars. There were other techniques of sewing «kytytsi» — «under the rod», «under the pole» and so on. In some areas, the poorest sections of the peasantry covered their roofs with «rods under the pale». For this purpose they could also use crushed straw («vnatrus» technique). When covering the roof, Boikos' often combined several techniques in one building («kytytsi» and «pleskachky»; «kytytsi» and «vnatrus», etc.), and often combined straw and wood.

Keywords: Boikivshchyna, roof, sheaves, «merva» straw, roof ridge, tables, shingles.

Вступ. Однією із важливих складових кожної споруди є дах. Конструктивні особливості даху, форма, пропорційне співвідношення його маси до об'єму житлового простору, характер та матеріал покриття в поєднанні з іншими типологічними ознаками надають певного етнічного відтінку архітектурі житла, особливо ж його етнографічним відмінам. Незважаючи на те, що на усюму просторі України для покриття домівок використовували одні й ті ж будівельні матеріали (житню солому, деревину, очерет, трави), у різних етнографічних районах техніка покриття була доволі різноманітною. Тому з'ясування специфіки техніки та технології влаштування покриття даху в межах окремих етнографічних груп українців на сьогодні є доволі актуальним.

У запропонованій розвідці автор ставить перед собою мету з'ясувати особливості покрівельних матеріалів, специфічні риси технік і технологій влаштування покриття дахів на території Бойківщини, а також виявити локальні та загальноукраїнські риси. Об'єктом дослідження є традиційне житло бойків, а предметом — влаштування його покриття. Методологічною основою дослідження є принцип історизму у поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо.

Територія дослідження охоплює усю територію Бойківщини у межах Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської областей, а також колишніх Ліського та Устириського повітів (нині територія Польщі)¹.

Дослідники традиційної архітектури Бойківщини висвітлювали задекларовану нами проблему здебільшого доволі принагідно, не приділяючи їй належної уваги [1; 2; 3; 4]. Більш детально техніки покриття,

які торкаються обмежених територій (власне окремих населених пунктів) опрацьовані у працях М. Зубрицького (с. Мшанець Стар.) [5] та В. Кобільника (с. Жукотин Тур.) [6]. Окремі відомості про покриття дахів на західних окраїнах Бойківщини (Ліський, Устириський повіти) містить праця польського вченого Є. Чайковського [7]. Першу спробу комплексного аналізу покрівельних матеріалів та технік покриття здійснив М. Матійчук [8], проте дослідженням не була охоплена уся територія, замешкувана бойками. Окремі аспекти цього питання висвітлені й у наших публікаціях [9; 10; 11], проте зібраний нами в останні роки польовий матеріал, який і є основою нашої роботи, дає змогу значно розширити та доповнити знання у задекларованій сфері.

Основна частина. На всій території Бойківщини житла вкривали чотирихилими «дахами» («верхами») крокв'яної конструкції². Дахи ілюзорно були доволі стрімкими. Як встановили дослідники, відношення висоти видимої частини зрубу до висоти даху у житлах бойків здебільшого коливалось у межах 1:2,5—1:3,5 [12, с. 75]. Довжина крокв прямо залежала від ширини хати. Найчастіше вона визначалась $\frac{2}{3}$ чи $\frac{3}{4}$ ширини будівлі чи дорівнювала її ширині. У нижній частині крокви зарубували у платву; їх виноси поза обріз стін були незначними. Широкі острішки даху утворювали за допомогою коротких (1,3—1,4 м) кроковок («припусниць»). «Припусниці» верхнім кінцем кріпили до платви, а нижнім — опирали на додаткову винесену зовнішню платівку, яка лежала на виносах другого-третього вінця зрубу над вікнами, що створювало досить помітний перелом острішків, який запобігав засіканню дощової води на стіни. Власне ці острішки (які збільшували видиму висоту даху і водночас закривали мало не третю частину висоти стіни) та високий (0,8—1 м), вибитий зі соломи-мерви гребінь даху, й забезпечували ілюзорну стрімкість місцевих дахів.

Дахи бойківських осель зазвичай вкривали житньою соломою. Про використання в Україні соломи як покрівельного матеріалу для господарських будівель у феодальних замках свідчать докумен-

¹ У дослідженні для позначення адміністративних одиниць будемо використовувати наступні скорочення (відповідно до адміністративного поділу до реформи 2021 р.): Львівська обл.: Старосамбірський р-н — Стар., Сколівський р-н — Скол., Турківський р-н — Тур.; Івано-Франківська обл.: Долинський р-н — Дол., Рожнятівський р-н — Рож., Богородчанський р-н — Бог.; Закарпатська обл.: Міжгірський р-н — Між., Воловецький р-н — Вол., Великоберезніський р-н — Вел.; колишній Ліський повіт (нині у складі Польщі) — Ліс.; колишній Устириський повіт (нині у складі Польщі) — Уст.

² Лише на захід від траси Сколе—Турка—Старий Самбір у кінці ХІХ часто можна було зустріти «хати в щитах», тобто з двоххилими високими дахами, які над поперечними — «причілковими» стінами мали щити («дах з фациятом», «дах в щитах») [1, с. 165].

ти XVI—XVII ст. [13, с. 254]. На основі повідомлень французького мандрівника Жана де Лабурера («Трактат про польське королівство», 1648 р.), М. Приходько припускає, що вже у XVI ст. солому використовували і для дахів сільських жител [13, с. 254]. Зауважимо, що солома як покрівельний матеріал у давньослов'янському будівництві (м. Сандомир Тарнобжегського воєводства, Польща) згадується у писемних джерелах середини XIII ст.: «Житла ж у городі були соломою покриті, і загорілися вони самі од іскор, а потім і стіни города почали горіти» (1261 р.) [14, с. 70]. Водночас покриття соломою, яку зверху вкривали глиною, засвідчує археологічний матеріал й у давньоруських житлах [15, с. 136].

На теренах Бойківського краю солома була основним покрівельним матеріалом принаймні вже у XVI—XVIII ст. [16, с. 147]. Показово, що у цей період не тільки житла та господарські будівлі у дворах простих селян та попівствах були вкриті цим матеріалом, а й оселя князя Яворського (с. Явора Тур.), збудована, очевидно, в кінці XVI ст., теж була під солом'яним верхом [16, с. 147].

Польські дослідники вважають, що дуже давнє використання соломи для покриття будівель у Карпатах пов'язане з тим, що первісне заселення їх відбувалось вихідцями із більш північних (землеробських) районів [7, с. 116]. Про землеробський напрям господарства бойків свідчать грамоти, які надавались при заснуванні сіл (сс. Лукавиця, 1430 р.; Деревна, 1449 р. тощо) та акти ревізій вже існуючих гірських поселень (сс. Бориня, Яблунева та ін.), які походять з першої половини — середини XV ст., а також відповідні пізніші документи (XVI—XVIII ст.) [16, с. 90—98]. З XIV—XVI ст. є історичні відомості про наявність орних земель і провідну роль землеробства у бойків Закарпаття [17, с. 17]. Знову ж, у кінці XVIII — на початку XIX ст. фіксуються значні орні площі та спостерігається тенденція до їх збільшення на заході Бойківщини (Турківщина, Старосамбірщина), натомість у східному напрямку (Сколівщина, Долинський повіт) загальна кількість ріллі чим далі зменшується [17, с. 17—18].

Давніми традиційними зерновими культурами на Бойківщині (найбільш поширеними після вівса) було яре та озиме жито [16, с. 104; 18, с. 91, 96]. Власне ці два сорти жита й використовували як покрівельний матеріал. Щодо переваг ярого чи озимого жита для

виготовлення покрівельного матеріалу, то, як свідчать літературні джерела [8, с. 379—380] та наші польові матеріали, думки етнофорів у цьому питанні розходяться. Скажімо, у сс. Сушиця (Стар.) [9, с. 153], Витвиця (Дол.) найкращою для виготовлення сніпків вважали солому з ярого жита, оскільки вона була менше крихкою. Позитивними властивостями ярого жита вважали те, що у нього (при густому посіві) були тонкі та міцні стебла, які не ламались та добре злягались на даху, не пропускаючи вологи (сс. Либохора Тур., Букивець Вел.), тверда та ламка озимина, з товстими стеблами, для покриття була гіршою [8, с. 380]. Натомість, на думку респондентів зі с. Хитар (Скол.), кращим для покриття було озиме жито («Жито сіяли по «зрубáх» озиме. Воно виростало високе до два і пів метра...³ [З нього] господар робив китиці» [10, с. 294]. Подібної думки дотримувались у смт Турка та с. Либохора (Тур.), мотивуючи це тим, що в озимини значно довші (як у ярини) стебла, тверда (хоч і «грубша») солома, яка «так не гниє» (як ярова) [8, с. 380]. Тому озиме жито (с. Сушиця Стар.), призначене для пошиття даху (враховуючи його ламкість), старались зжати на один-півтора тижні скоріше від початку жнив, коли «зерно вже було твердим, а солома не перестояна» [9, с. 153]⁴. Кращим для пошиття дахів яре жито вважали й лемки північної Словаччини (хоча теж використовували й озиме) [19, с. 73].

Солому, призначену для в'язання сніпків, обов'язково зжинали серпом⁵ і молотили щіпом. П'ять-шість обмолочених снопів («окалочок») в'язали в «околоти» («приколоти», «пукі») і складували. З одного «околота» виходило 10—12 «китиць» для пошиття даху. Виготовляли сніпки переважно пізно восени, взимку чи влітку у час непогоди: «Вижинали серпом, викладали в «снопи», складали в «копи»... і воно висихало. Потім молотили: перше кожен сніп оббивали в стіну, аби не ломати колос... Сніпки складали, потім (взимі) гос-

³ До речі, відповідно до матеріалів зі Снинщини (південно-східна Лемківщина), жито, що виростало на зрубáх — «пасіках» (так зване «святоянське жито») могло сягати й 2 м; воно було найкращим для пошиття дахів [19, с. 73].

⁴ Бойки розпочинали жнива з озимини, а закінчували — ярим житом [17, с. 88].

⁵ На Бойківщині та Лемківщині жито та пшеницю завжди жали серпом, а овес і ячмінь косили косою [17, с. 88].

Іл. 1. Покриття даху головачками; с. Плав'я Сколівського р-ну Львівської обл. Фото першої половини ХХ ст.

Іл. 2. Плоске покриття даху (покриття плескачками); с. Яблунька Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. Фото першої половини ХХ ст.

подар робив китиці» (с. Хитар Скол.); «Зимою, або в слотяні дні, коли нема праці в полі «крутить китиці» (с. Жукотин Тур.) [6, с. 62]; «Сніпки крутить із житнього околоту; сю роботу робить принагідно що року, як має житні околоту, по скінченім ярованю, но найбільше в часі слоти в червні і в липни» (с. Мшанець Стар.) [5, с. 483]. Власне в осінні та зимові місяці (як і в період літніх дощів) солома набирала вологи і робилась більше пластичною, придатною для в'язання сніпків (с. Буківець Вел.) [8, с. 380]. Готові сніпки зв'язували у в'язки по 30 («в'язка китиці») [5, с. 483; 6, с. 62] чи 60 («пук»: с. Хитар) штук і зберігали: «Сніпки зв'язує в в'язку по 30 і переходує на будуче» (с. Мшанець Стар.) [5, с. 483]. Враховуючи те, що жита бойки сіяли мало (основною культурою, яку культивували на теренах Бойківщини, був овес) [18, с. 96]⁶, покрівельний

⁶ Навіть у актах ХVІІІ ст. говориться, в основному, про вівсяні поля. Проте вже у цей період, разом з вівсом,

матеріал збирали впродовж кількох років (їх зберігали на горищі, у stodoli, на свіжому повітрі під піддашшям тощо, причому ставили їх завжди вертикально — «головками» вверх). Як зазначають у с. Хитар: «Китиці складали до купи по шіздисет [штук] — пук. Пук зав'язували і тримали до часу покриття хати... господар деколи збирав китиці і піннайціть-двайціть років... Коли потреба криту хату, а соломи брак, то зичив солому в сусідів, а потім віддавав». Інколи житню солому купували (чи вимінювали) на рівнинах, зокрема на прибойківському Підгір'ї.

Для покриття будівель бойки використовували житні сніпки двох типів: сніпки, зв'язані при колосі в головку («китиці», «головачки», «кічки», «богі», «жупи», «сніпки»), які укладали на дах коренем («гудзір», «гүзір», «гүзир», «гудзир») вниз (що давало східчасту поверхню: пошиття «в карби», «в ступки», «в сходи», «в шари») (іл. 1); сніпки зв'язані ближче до кореня («пескачки», «пескачки», «пескенке», «пестачке», «пестачки», «песткарки», «пескачі», «площики», «плоскі», «ручки», «сніпки», «снопки», «пласкі сніпки», «пучки», «жмєньки», «жмєні», «жмінки»), їх укладали на поверхню даху колосом вниз (фактура даху в цьому випадку була гладкою) (іл. 2). Для пошиття кутів та окапу даху місцями вживали дещо інших сніпків, про що мова піде далі.

«Китиці» в'язали «в головку» при колосі. Для їх виготовлення використовували найякіснішу солому: «Для цього вживають житньої соломи. Вибирають як найдовші й як найгарніші, чисті (витрушені та вичесані від бур'яну та покручених стебел. — Р. Р.) околоту» [6, с. 62]. Із «околоту» брали трохи соломи (завтовшки 10—15 см) і вирівнювали нижній край, вдаряючи ним об землю. Із цього витягували приблизно десяток стебел з колосками (до половини довжини стебла) і скручували їх у «перевесло» («повересло», «поровесло», «пуровесло»). Цим перевеслом обв'язували вершок сніпка (аж до колосків). Посередині в'язання вершок заламували. Потім із кількох стебел нижньої частини сніпка крутили інше перевесло і ним туго перев'язували «головку»

тут вирощували жито. Щоправда, порівняно з вівсом воно займало досить скромне місце. Наприклад, в кінці ХVІІІ ст. у сс. Туречка Вижня, Туречка Нижня жита збирали у 5—8 разів менше, ніж вівса [16, с. 104].

(верхню частину зігнутого вершка). Зігнуті колоски під «головкою» називали «борода», а нижню частину «китиці» — «подолок» або «гузир» [6, с. 62—63; 9, с. 153]. Усе це газда робив стоячи, ледь зігнувшись уперед, тримаючи жмут соломи між ногами: «В[']язанку беруть межі ноги й притримують її наче ножицями, щоби солома не розтряслася» [6, с. 63]. Після того з китиці витрушують зайву (коротку тощо) солому: «По скрученню китиці витрясають з подолка коротку солому» [6, с. 63].

Перед пошиттям даху нижній край сніпків обрізали, надаючи їм однакової довжини. Для цього застосовували мірну лату, обрізаючи гузир косою, сокирою або ножом на дощці [8, с. 382]. Проте частіше використовували «скринку» («різівну скринку»): «Хто хоче мати однакові сніпки прирізає їх на одну міру різакон на скринці, на якій ріже січку для худоби... Як сніпки до міри поприрізувані, то на будинку красно укладають ся і шари їдуть рядками: горішній шар висший від долішного» [5, с. 481]; «Готові китиці перед пошиванням стріхи обтинають «ножом різівної скринки», щоби кінці китиць були рівні. Інакше «карби» стріхи не впадуть добре. При робленні китиць доходять до такої вправи, що виглядають вони, неначе з машини, одна в другу рівна, гарненько зв'язана, ні одне стебло не вистає десь убік» [6, с. 63].

«Плескачки» в'язали ближче до кореня («при гудзірі»): брали дві жмені соломи, зв'язували при корені перевеслом [5, с. 481], розділяли надвоє і декілька разів (допоки гузирі сніпків щільно не зійдуться) прокручували навколо перевесла, після чого на землі їх утрамбовували ногами. В окремих випадках (с. Велика Лінина Стар.) для в'язання сніпків (щоправда одинарних) замість солом'яних перевесел могли використовувати й лозу.

Доволі часто дах пошивав сам газда [5, с. 481], проте у багатьох випадках для цього винаймали спеціального майстра («пошивальник»: с. Саджава, «пошивайко»: сс. Міжгір'я, Глибока Бог.). Пошивати дах завжди розпочинали з нижнього ряду («стріхи», «нижньої стріхи»), від кута — «від умовного перпендикуляра, опущеного з кінця гребеня даху на низ стріхи» [8, с. 382]. «Китиці» першого ряду прив'язували до другої лати, на першу — вільно опирались їх «подолки» (причому на дах сніпок укладали так, щоби його «головка» знаходилась вище дру-

гої лати і була своєрідним фіксатором) [8, с. 382]. Скажімо, у с. Буківець (Вел.) дах пошивали «жупами» наступним способом. Із нижньої частини першої укладеної на лату «жупи», відділяли декілька стебел і скручували їх у перевесло. Цим перевеслом, пропускаючи його через верх лати, сніпок прив'язували до неї. Відтак брали другу «жупу» і, щільно притискаючи її до попередньої, перевеслом (з попереднього сніпка) у той сам спосіб прив'язували до лати. Для того, щоби прив'язати наступну «жупу», залишок попереднього перевесла наточували соломою, витягнутою з подолка нового; цю процедуру продовжували й подалі, внаслідок чого скручені одне з одним перевесла створювали своєрідний цільний «канат» [8, с. 382—383].

А ось як описує пошиття даху «китицями» В. Кобільник: «Пошивання хижі китицями чи сніпками зачинається від долини й йде вгору. Цей, що пошиває, сідає на лату, а другий стає на стриху, званім «під», і подає китиці. Зачинається пошивання від рога хижі. До найнижчої лати, що лежить на кролі, пошивати не можна. Зачинається від другої лати в цей спосіб, що на першій латі спочиває подолок, а до другої лати пришивається головку китиці. Прив[']язується в цей спосіб, що з подолка китиці береться трохи соломи, скручується її в повересло й обв'язується ним лату з правої сторони, потому з лівої, переходить по під бороду китиці й в'язеться в «ключку» по тій самій стороні, з котрої зачато. Як китиця вже прив'язана, береться повересло знова з першої, вже прив'язаної китиці, з її подолка. Береться опісля другу китицю й повереслом першої перев[']язується по під бороду другої й так само першої (третьої? — Р. Р.). Всі три китиці стискає робітник разом, щоби тісно до себе прилягали й обкручує повересло коло лати. Кінець повересла втискає під головки китиць. Так робить дальше, все по три китиці разом. Рядок пошитих китиць, через один цілий бік стріхи, називають «один шар». Звичайно не роблять одного шару до кінця, тільки 3—4 шари разом. На латах нашиті китиці творять «карби», т. є у формі сходів поверхню. Натомість при пошитті плескачками, де колося звернені в долину, поверхня стріхи є рівна. Цілість пошиття називають «пошов» (пошов на хижі)» (с. Жукотин Тур.) [6, с. 63—64].

Таким же способом (з незначними відмінностями) пошивали дахи «китицями» й у багатьох інших селах:

в одних випадках, як і у с. Жукотин, прив'язували по три китиці разом, в інших — по дві, а часто (як у с. Буківець) по одній. Подальші ряди «китиць» закріплювали до кожної наступної лати, причому сніпки кожного наступного ряду перекривали половину (чи більше) довжини попереднього ряду (що залежало передовсім від відстані між латами обрешітки, а також довжини покрівельних елементів). Слід наголосити, що відстань між латами могла бути різною. Зокрема, в одних випадках вона сягала 45—48 см — «дві п'яді» (сс. Недільна, Велика Сушиця Стар.), в інших була майже на половину меншою — 25 см (1/4 м): с. Жукотин (Тур.) [6, с. 62]. Власне, як зазначають респонденти, при незначній відстані між латами (25 см) шар соломи був товстішим — у тири «китиці» (хоча на нього йшло більше соломи), тому так покривали оселі найбагатші верстви селянства. Роги даху «вишивали» спеціальними сніпками з трьох пучків соломи («роговиці», «рогівки», «бесаги») [20, арк. 26] чи (переважно у підгірських місцевостях) подвійними сніпками («нарóżний», «наріжник»), зв'язаними ближче до колосся і вкладеними коренем донизу (вони завжди мали форму «стопочок»).

Місцями (сс. Хитар, Плав'я Скол.) респонденти відзначають, що «китиці» покриття могли прив'язувати до кожної наступної лати, а могли — й через лату, тобто одна лата пропускала (в такому разі нижній ряд китиць прив'язували не до другої, а до третьої лати: с. Либохора Тур. [8, с. 384]). У другому випадку товщина покриття теж була меншою (так крили бідніші верстви селянства). Інколи, як зазначають дослідники, перший ряд китиць кріпили, як і попередньо, до третьої лати, а подальші — до кожної наступної, що (як і при значній густоті лат) давало товсте (у три шари «китиць») покриття (50 см і більше) [8, с. 384].

У низці населених пунктів (сс. Недільна, Тур'є, Топільниця, Терло, Сушиця, Галівка Стар.) траплявся інший спосіб пошиття «китицями» — з «прутом» («під прут», «під тичку»). Він полягав у тому, що китиці (за «бороду») нанизували на тонку жердину. Потім перший сніпок разом із прутом прив'язували до лати. Наступні чотири сніпки ущільнювали і їх «бороду» притискали «прутом» до лати, а п'ятий сніпок (подібно як перший) разом з прутом знову прив'язували до лати і т. д. [9, с. 156]. У с. Оряв-

чик (Скол.) побутував дещо відмінний метод пошиття «з прутом». У зазначеному випадку «головачки» тісно накладали на лату обрешітки, зачіпаючи їх за неї «головками». Відтак зверху на ряд сніпків (у місці лати) вкладали «ліскову» чи «смереківу» жердку завтовшки 3—4 см; її у кількох місцях прив'язували до лати. Потім «головачки» ущільнювали, тісно притискували жердиною до лати, і через кожних 3 (рідше 4) сніпки (30—40 см) жердину перевеслом (скрученим із кількох стебел «подолка» першого сніпка) міцно прив'язували до лати (далі перевесло наточували стеблами з останнього сніпка) і т. д. У такий спосіб пошивали увесь дах будівлі⁷.

При пошитті даху «пласкачками» лише стріху, ряд під гребенем і роги даху пошивали сніпками коренем вниз. «Вишитими» потрійними або подвійними сніпками також завжди були кути даху. Як і в попередніх випадках, вкривати дах починали з нижнього ряду. Місцями (сmt Турка) «прут» використовували й при покритті плоскими сніпками, які зв'язували приблизно посередині та вкладали на дах колосом вниз (пошиття «ручками» або «пучками»): «На настелений в один ряд шар сніпків накладали тонкі довгі жердини — «ліску». Через «ліску» й шар соломи пропускали перевесло або дріт, які прив'язували до лати даху. «Ліска» притискувала солом'яну масу, утримуючи її від сповзання. Наступний ряд снопів укладали так, що він перекривав «ліску» попереднього ряду» [8, с. 387—388].

Подібний спосіб пошиття траплявся й у с. Бабино (Стар.): «пласкачки» накладали на лату і притискали їх прутом, причому до лати прив'язували кожен сніпок (разом із прутом) [9, с. 156]. У деяких місцевостях Старосамбірщини найбідніші верстви селянства пошивали дахи околотом «під прут»: по латах розстеляли околоти соломи, на них вкладали прут, який через кожен метр прив'язували до лати.

Під час покриття дахів могли використовувати й мервлену соломку (техніка «внатрус» або покриття соломою-«мервою» [8, с. 388]). Так вкривали оселі здебільшого на півдні Бойківщини (у закарпатській частині: Вел., Вол., Між.) [4, с. 145], спорадично подібну техніку застосовувало бідніше населення у південних селах Сколівщини (сс. Лавочне, Нижня

⁷ Зап. головним охоронцем фондів ЛМНАіП Марком Мандюкам у 1970-х рр. у с. Орявчик Сколівського р-ну Львівської обл.

Рожанка тощо), а також на Турківщині [8, с. 388—389]. Проте найбільшого поширення техніка «внатрус» набула на Міжгірщині (сс. Пилипець, Верхній Студений, Новоселиця, Буківець, Лісковець, Рєкити, Річка, Подобовець, Ізки та ін.).

При техніці покриття «внатрус» спершу необхідно було підготувати основу даху. Її монтували кількома способами. У першому випадку на острішки наклали товсті околоти соломи (власне «китиці», зв'язані при колосі), які утворювали майже горизонтальні площини для подальшого вкладання соломі-мерви. У тому разі, коли у нижній частині конструкції даху були наявні «припусниці» (короткі крокви, які опирались нижнім краєм на винесені «острішники», а верхнім — на платви зрубу, що створювало доволі значний перелом даху), такі (майже горизонтальні) поверхні утворювались самі по собі (вони й були основою для укладання мерви). Знову ж, при відсутності «припусниць» товсті околоти вкладали гузирем на нижню лату, а колоссям на верхні вінці зрубу стін [8, с. 388]. У такому випадку часто використовували й інший спосіб, при якому основу монтували з горизонтально вкладених дощок, опертих одним краєм на стіни, іншим на додаткову конструкцію (с. Буківцеве Вел.) [8, с. 388]. Як лати використовували «страпаті» (з досить довгими сучками) ворини (с. Студений Між.) [20, арк. 26], або ж у звичайні лати густо набивали доволі довгі (25 см) кілки (с. Буківцеве Вел.) [8, с. 388—389], що забезпечувало утримання утрамбованої соломі-мерви.

Для того, щоб солома добре укладалась на дах і трамбувалась, вона мала бути доволі пластичною, для чого їй необхідно було попередньо розім'яти: «Велику масу соломи розстеляли на землі, змочували водою. Розм'якшували мокру соломку, катаючи важким кам'яним або дерев'яним валком по всій її масі. Потім всю масу соломи перекидали вилами, перемішували, ще раз змочували і розкачували валком. Цю процедуру повторювали кілька разів» (с. Буківцеве Вел.) [8, с. 389]. Підготовану таким способом соломку подавали на верх, укладали на основу й добре трамбували ногами. Її вкладали рівномірно, пошарово, по усьому периметру даху — і так шар за шаром нарощували до самого верху. У тому разі, коли для обрешітки даху використовували звичайні лати (без сучків чи убитих кілків), у процесі покриття використовували додаткові сучкуваті лати-жердки.

Іл. 3. Комбіноване покриття даху (головачками та внатрус); с. Опорець Сколівського р-ну Львівської обл. Фото першої половини ХХ ст.

Їх розташовували усередині вбитої солом'яної маси (прив'язуючи до лат каркасу даху) по усьому периметру даху у міру нарощування соломи через кожних 0,8—1 м (с. Буківцеве Вел.) [8, с. 389]. «Верх» даху викладали зі соломі мерви.

Слід відзначити, що при покритті однієї будівлі соломою доволі часто використовували дві, а то й три техніки покриття. Скажімо, у Міжгірському р-ні (Зак.) практикували поєднання технік «в жуپی» і «внатрус» [8, с. 392—393], у с. Опорець (Скол.) нижню частину даху могли вкривати «головачками», а верхню — «плескачками» чи «внатрус» (іл. 3).

Із закарпатської частини Бойківщини (Вел., Вол., Між.) маємо відомості про спорадичне використання для покриття дахів вівсяної соломи⁸. У найбідніших

⁸ Сучасний дослідник Ігор Бойко твердить (очевидно, маючи на увазі період від кінця ХVІІІ до середини ХІХ ст.), що «[...] Майже єдиним покриттям дахів будівель на більшій частині Бойківщини стала вівсяна солома, якою, через її незначну довжину, крили способом «в натруску» [...]» [21, с. 45]. Твердження автора видається нам досить сумнівним, тим паче, що провідні українські вчені, знавці народної архітектури Карпат, основним покрівельним матеріалом, який використовували бойки, вважають житню соломку [2, с. 25; 3, с. 102; 4, с. 145]. Не знаходимо згадок про використання вівса для покриття дахів і в джерелах кін. ХІХ — пер. пол. ХХ ст. [5, с. 481; 6, с. 62—63; 22, с. 216; 23, с. 22]. Відсутні вони також у матеріалах, що походять з ХV—ХVІІІ ст. [16, с. 138—152]. На жаль, І. Бойко не наводить жодних фактів, які б могли підтвердити його тезу. На основі поодиноких згадок респондентів про використання цієї культури при влаштуванні дахів (дуже спорадичні інформації щодо цього в окремих селах Бойківщини фіксували й ми) не можуть бути підставою для таких висновків. Безперечно, основною культурою, яку

верств селянства траплялись житла, верхню частину даху яких вкривали гіллям хвої: «Бувають хижі, які є покриті частинно чатинням, пр[и] верхи хижі» (с. Жукотин Тур.) [6, с. 64].

Вивершував дах високий вал зволоженої та добре втоптаной м'ятої соломи («верх», «вирх», «вершок», «вовк», «баран», «гребінь», «шапка»; «щит»⁹), який зазвичай закріплювали парами перехрещених жердин: «Верх набивали соломов і притискали копачами, аби вітер не здував солому» (с. Розтока Нижня Вол.); «Кізлини притискають верх пошиття й хоронять його перед зіванням через вітер» (с. Жукотин Тур.) [6, с. 64].

«Шапку» монтували наступним способом. Уверху, де сходились головки сніпків верхніх рядів пошиття схилів даху, накладали високий (0,6—0,7 [8, с. 385], а то й 0,8—1 м [20, арк. 24]) вал соломи-мерви, яку добре втоптували ногами. Причому в міру нарощення солом'яного валу з мерви формували два схили гребеня, які на завершальному етапі вкривали сніпки верхнього ряду пошиття до половини і більше довжини, унаслідок чого утворювався доволі високий верх своєрідної (шапкоподібної) форми [8, с. 385]. Як зазначав В. Кобільник, «Вирх» («знимати вирх»)... Якщо китиці дійдуть до верху стріхи, то головки китиць сходяться зі собою. Однак межі ними позістає ще шпара. В цю шпару кладеться «мерву», це є «мерсисту» солому, яку добре удоптується. В коші по драбині приносять паздіря, яким засипають щілини. На це кладуть поздовж довгу житню солому і притискають «кізлинами» [6, с. 64].

Для влаштування гребеня зазвичай використовували солому-мерву, яка в достатній кількості залишалась (унаслідок вичісування сніпків тощо) після

культивували на теренах Бойківщини, був овес, оскільки навіть у актах XVIII ст. говориться в основному про вівсяні поля [16, с. 104]. Проте вже у цей період поряд з вівсом тут вирощували жито. Щоправда, порівняно з вівсом воно займало досить скромне місце. Наприклад, в кінці XVIII ст. у сс. Туречка Вижня, Туречка Нижня жита збирали у 5—8 разів менше, ніж вівса [16, с. 104]. Але це також не може бути достатньою підставою для твердження про овес як єдиний покрівельний матеріал на Бойківщині. Тим паче, що, враховуючи дефіцит житньої соломи, бойки ще у кінці XIX — на початку XX ст. збирали жито на покрівельний матеріал упродовж кількох років наперед [5, с. 481].

⁹ Лексема «щит» траплялась на заході Бойківщини (с. Стефкова Уст.) [7, с. 168].

пошиття даху. Проте солома придатна для цієї мети не обов'язково мала бути житньою, а й вівсяною чи ячмінною. Причому місцями (м. Турка), як відзначають респонденти, вівсяна солома («...від ціпа, вона була мніконька») для цього була більш придатною, ніж «довга і тверда» житня [8, с. 384]. Тому при використанні останньої її попередньо зволожували і пом'якшували: «Верх — з м'ятої житної соломи, її мочили і топтали» (с. Сенечів Дол.). Для цього могли використовувати також (попередньо зволоженою та добре вим'яту) солому зі старих сніпків [20, арк. 27]. При монтуванні «верху» бойки вживали також відходи переробки льону чи конопель («коростину», «коростелину з конопель», «термітя», «паздір'я», «пазір'я», «паздир'я»), а в окремих випадках й пирій [20, с. 27]¹⁰. Щоправда, ці компоненти зазвичай поєднували зі соломою: «На верх... топтали солому, насипали лен, кострину (відходи з конопель. — Р. Р.); далі — солома і латі (кленці з трепети)» (с. Витвиця Дол.). Як ми уже зазначали, у с. Жукотин (Тур.) під час влаштування «вирху» спершу втоптували «мервисту солому», щілини у якій засипали «паздірям», після чого уздовж гребеня накладали довгу житню солому і притискували її «кізлинами» [6, с. 64].

Конструкція гребеня могла бути й іншою, проте в її основі практично завжди лежала зволожена та пом'якшена солома-мерва. У с. Стара Ропа (Стар.) по втоптаній соломі-мерві уздовж гребеня вкладали сніпки і притискували їх «кізлинам» завдовжки 0,7—1 м. У с. Ополиця (Скол.) у масі соломи уздовж гребеня вкладали сучкуваті ворини (прив'язуючи їх до верхівок кроків), що, за словами місцевих жителів, краще утримувало солому «верху», а у с. Дністрик Дубовий (Тур.) упоперек гребеня ще накладали «луб» зі смереки: «На гребінь було і так: солома, луб, а потім — кізліни».

У сс. Березів, Чаплі (Стар.) зі соломи (завтовшки у «дві жмені») в'язали «кешку» («вовка»), вкладали її на верх даху (по усій довжині гребеня); зверху по ній набивали мервлену солому і закріплювали кізликами. Деяко відмінний спосіб влаштування гребеня дослідники фіксували у с. Руська (Уст.), а також

¹⁰ «Пирій» для влаштування гребеня даху широко використовували на Поліссі, а також в деяких інших етнографічних районах України, проте бойки для цієї мети застосовували його.

на північному сході Лемківщини (повіт Кросно). У зазначеному випадку спершу на землі в'язали «бабу» (у поляків — «wilk» (вовк)) — товстий (до 1 м) вал солом, зв'язаний «поворозками». Упоперек гребеня накладали зволожені та перегнуті посередині жмені солом-правиці, повертаючи їх почергово колосом на один і другий схили даху. Відтак «бабу» встановлювали на гребінь і закріплювали кізлинням. Місцями під «бабу» вкладали шар «головастих сніпків» [7, s. 168]. У деяких районах Бойківщини (передовсім у закарпатській її частині) побутував інший спосіб завершення покрівлі даху — «валком» [8, с. 386]. У зазначеному випадку перед влаштуванням «шапки» уздовж гребеня даху набивали високі загострені палі (переважно чотири), кріплячи їх по одному до крайніх пар крокв і декілька уздовж гребеня. Відтак накладали і втрамбовували пошарово соломумерву. Досягнувши висоти 60—70 см, навколо паль в'язали солом'яні перевесла, ущільнюючи солом'яну масу гребеня. Палі виступали над гребенем на 25—30 см; на їх кінці насаджували «валок» [8, с. 386]. Сам «валок» виготовляли на землі з довгої смерекової чи грабової жердини, обкладаючи («одягаючи») її снопами по усій довжині, і обв'язували перевеслом чи міцним шнуром. Валок мав видовжену форму діаметром 20—25 см. Його піднімали на верх і насаджували на палі, що ущільнювало солом'яну шапку й укріплювало верх стріхи. Зверху «валок сідлали ключинами» (с. Буківець Вел.) [8, с. 386], яких зазвичай було стільки ж, як і палів. Подібний спосіб вивершення даху (за допомогою вертикальних палів) траплявся й у деяких селах північно-західної Бойківщини (зокрема у с. Тарнавка Стар.). У с. Студений (Між.) «верх» даху «викладали з паздир'я і вбивали у нього зверху кийки з закарлюками («колотівки») на відстані одного метра [між содою], щоби вітер не зривав покриття», а місцями «уздовж гребінки клали круглу смерічку («вілину»), яку на обох кінцях придержували «рогами», вбитими у паздир'я» [20, арк. 27].

Як уже відзначалось, гребінь даху закріплювали парами перехрещених доволі масивних жердин («кізлами», «кізлинами», «кізликами», «кізлинем», «кльочинем», «ключиціма», «ключинами», «цапками», «паузинами», «копачами», «клепцями», «бесагами», «роговиціми», «уключинами»). Зазвичай бойки виготовляли «кізліне» з тонкоміру

(«воринок» або «виблиць») хвойних порід (смереки чи ялиці), в окремих випадках для цієї мети вживали й листяні породи (граб: с. Либохора Тур.), березу [8, с. 385]. На прибойківському Підгір'ї, як і на північних окраїнах Бойківщини, для цього могли вживати й дубове дерево («Ключині давали з дуба»: с. Саджава Бог.) чи навіть осику («трепету»: с. Витвиця Дол.). Уверху «ключиці» з'єднували ясоновим чи буковим кілком («своринь»), інколи — смерековим сучком (а після Першої світової війни — цвяхом) у такий спосіб, що при укладенні їх на даху над гребенем утворювались своєрідні виступи — «ріжки», заввишки 20—30 см [1, с. 165; 20, арк. 27]: «Кізліне... се два куски ялових галуз, збиті кілком з сука на однім кінци» (с. Мшанець Стар.) [5, с. 481]; «Кізлини, це дрючки, проверчені й збиті зі собою в однім місці кілком, зв[аним] «своринь». Вони нахилені до себе під кутом 45°» [6, с. 64]. Щоб вітер не зривав «кізлин», у їх «ріжки» часто вкладали 5-ти — 6-тиметрову воринку («віблицю», «дилицю», «ворину», «жердку»), яка своєю вагою притискала кізлини і солом до гребеня даху (с. Ясень Рож., Яблунька Бог.) [20, арк. 27; 24, s. 147] (інколи таку жердку укладали на гребінь під ключини: с. Либохора Тур. [8, с. 385]). Довжина «ключин» здебільшого коливалась у межах 2—2,5 м (с. Хитар Скол.) [1, с. 165; 8, с. 385], проте в окремих випадках вони були коротшими (0,7—1,5 м). Щоправда, це передовсім стосується східних та північних окраїн Бойківщини (с. Стара Ропа Стар., Яблунька Бог. та ін.). Зазвичай «кізлики» укладали на відстані приблизно 1 м один від одного [8, с. 385; 20, арк. 27], знову ж місцями ця відстань сягала лише 25 см (у більшості випадків так укладали коротші кізлики). Скажімо, як зазначав В. Кобільник стосовно с. Жукотина (Тур.), «на 1 м дають п'ять кізлин» [6, с. 64]. Для закріплення причілок «верху» до крайніх пар «ключин» кріпили ще одну ворину (чи дві), яка лягала на причілок (с. Шандровець Тур.). Натомість у с. Люта (Вел.) крайні «кізлини» гребеня даху у нижній частині (а інколи ще й посередині висоти) з'єднували вигнутими прутами («облукками»), які охоплювали і утримували солом причілоків «верху». Проте у бойків відомий й більш досконалий метод для встановлення причілкових ключин: по краях гребеня даху до крайніх пар крокв кріпили вертикальні палі; самі «уключини» формували з

Іл. 4. Покриття даху дошками; с. Тарнавка Старосамбірського р-ну Львівської обл. Фото першої половини ХХ ст.

трьох жердин у вигляді трикутника, зачіпаючи його вершиною за паль [8, с. 385].

У деяких селах (Мшанець, Топільниця Стар.) під кізлини могли вкладати ще раму («ярмо», «ярмо»): «Для певнішої безпеки дають на кізлинє ярмо... Се два полудрабки з молодих усхлих ялиць, на обох кінцях зсилєні поперечками; його укладають так, що придержує солому на версі і сніпки найвисшого шару; по ярмі накладають кізлинє» [5, с. 482]. Ярмо також могли вкладати не знизу, а поверх кізлин (Тур.) [20, арк. 27]. У с. Недільна (Стар.) зверху по валу м'ятої соломи впоперек гребеня даху «перєгинали» довгі солом'яні околоти, закріплювали їх «ярмом» і «козлами». Знову ж, у сс. Липа, Витвиця Сенечів (Дол.), Хмелівка, Глибока (Бог.) по «козликах» (у с. Хитар Скол. — під ними) укладали дві зв'язані між собою лати («прикладки», «лати», «латини», «ворини»). Знову ж, у с. Петранка (Рож.) гребінь вивершували короткими «подвійними» сніпками, зв'язаними при колосі, які притискали такими ж латами.

За даними М. Зубрицького у с. Мшанець (Стар.) на гребінь даху інколи наклали «палубу» (жолоб із спорохнявілої ялиці) [5, с. 482]. Це явище у регіоні Карпат, очевидно, мало доволі давню традицію, оскільки подібні «палуби» для закріплення гребеня на Лемківщині використовували ще у першій половині ХІХ ст. [7, с. 168].

Гребінь даху могли також вивершувати збитим з дощок, драниць чи гонту «дашком» («конякі»: с. Сушиця Стар.): «Зверха одну раю накривали гонтєм»: с. Недільна (Стар.); «На гребінь сипали терміті і накривали дошкою; на верх дошки —

ключині з дуба»: с. Саджава Бог.). Спорадично це явище траплялось по усій території Бойківщини. Проте, як зазначають респонденти у багатьох населених пунктах, «дашок» почали використовувати пізніше («за Польщі») — він замінив колишній верх з соломи-мерви (сс. Галівка, Головецько Стар.).

У деяких населених пунктах деревом (драницею, різаними дошками чи гонтом), крім гребеня, вкривали ще й нижню частину даху (окап) [1, с. 165; 3, с. 102]. Найчастіше таке покриття траплялось у східних та південних районах (Рож. Дол., Бог., Між., Вол., Вел.), хоча спорадично побутувало й на решті території. Слід зауважити, що більшого поширення воно набуло лише з початку ХХ ст., хоча окремі згадки про подібні дахи зустрічаються у джерелах (при описах корчем, які, як зазначено в документах, будувались на зразок селянських осель) вже у ХVІІІ ст. Скажімо, у с. Липовиця дах був вкритий соломною, «а внизу два ряди гонтів», а у с. Турочці (акт перевірки 1747 р.) корчма була покрита «частково соломною, а в долшній частині даху — драницею» [16, с. 144, 149].

Спорадично на Бойківщині дахи хат повністю вкривали деревом (різаними (чи коленими [8, с. 389—390]) дошками, драницею або гонтом) (іл. 4). Слід відзначити, що хоча ці покрівельні матеріали (як для влаштування гребеня, острішка, так і для покриття усєї поверхні) були поширені по всій території, у їх використанні спостерігається певна тенденція: у східних районах (сс. Сенечів, Витвиця, Липа Дол.; Липовиця, Петранка Рож.; Саджава, Яблунька, Гута, Хмелівка, Міжгір'я Бог.) переважала драниця, на решті території здебільшого вживали гонт або дошку.

На терени східної Бойківщини драниці швидше за все поширились з Гуцульщини. У багатьох випадках респонденти відзначають, що колись дахи вкривали соломною, а відтак (з початку ХХ ст.) почали використовувати драницю: «Давніше вишивали околотом жита, потім почали крити драницями» (с. Сенечів Дол.); «Тільки новіші хати накривали драницев» (с. Петранка Рож.); «Крили соломов або драницями; старі хати були всі під соломов» (с. Гута Бог.); «Колись все крили соломною, колись ту деревом нічого не крили» (с. Саджава Бог.); «Колись драницьов не крили; драницев почали крити десь з 1910—1915 рр. (за Польщі)» (с. Міжгір'я Бог.).

Відповідно до матеріалів Я. Фальковського (1930-ті рр.), на гуцульсько-бойківському пограниччі (сс. Богрівка, Яблунька, Манява, Кричка Бог.; Присліп Між.: Сливки Рож.) дахи в оселях вкривались соломою (гребінь у багатьох випадках (с. Яблунька) вивершували гонтою чи дошками) [24, s. 146—147]. У с. Ясень (Рож.) як покрівельний матеріал теж здебільшого використовували солому, лише незначна кількість осель була під дралицями (солом'яні дахи часто мали гребінь і окап з дощок) [24, s. 136]. Натомість у сс. Гута, Драгонє, Пороги (Бог.) переважали дахи, криті дралицями (інколи на довшому схилі даху влаштовували «димник» на зразок гуцульського). Лише у північній частині с. Пороги (з боку с. Яблунька) були також дахи, вкриті винятково соломою [24, s. 119—120]. Знову ж, у сс. Пнів, Пасічна, Битків (Над.) хати вкривали переважно гонтами та соломою, зрідка — дралицями (госпспоруди); деякі хати, вкриті соломою, мали гребінь і окап з гонту [24, s. 145]. Я. Фальковський також відзначав, що у с. Ясень (Рож.) траплялись хати, у яких довші схили вкривали соломою, причілкові — дошками, а у с. Пнів нерідко в гонтових дахах чотири кути (по всій висоті) пошивали соломою [24, s. 136, 145]. Місцями траплялись дерев'яні дахи, латані соломою (с. Драгонє), а солом'яні — дошками (с. Ясень) [24, s. 120, 136]. Причому, як наголошує автор, дралицю для покриття домівок зазвичай використовували бідніші селяни. Це ж стосується й покриття осель різаними дошками. Це у першій половині ХХ ст. (у 1930-х рр.) воно було характерне для найбідніших верств селянства (сс. Тухля Скол., Жукотин Тур.): «Декуди покривають дах дошками. Це стрічається у бідаків. Дощки ріжуть самі пилою» (с. Жукотин) [6, с. 64].

Поширення гонтових дахів у житлово-господарському будівництві бойків теж припадає лише на початок ХХ ст. (власне після Першої світової війни): «Солома була скорше ніж гонти» (с. Хитар Скол.); «Довно все крили тільки соломов; гонтем зачали крити за Польщі» (с. Терло Стар.); «Колись крили соломою, гонти не було» (с. Чаплі Стар.); «Колись крили соломов, гонти з'явилися пізніше» (с. Березів Стар.); «Крили соломою, гонт почали робити пізно — по (Першій світовій. — Р. Р.) віні» (с. Сушиця Стар.). Як часто зазначають респонденти старших вікових груп, ще

на початку ХХ ст. гонтове покриття було рідкістю (сс. Лопушанка Тур., Топільниця, Тур'є, Недільна, Бабина, Ріп'яна, Грозьово, Росохи, Березів, Велика Сушиця, Галівка Стар. та ін.) [9, с. 158]. Зокрема М. Зубрицький відзначав (1909 р.), що у с. Мшанець (Стар.) «давніше пошивали весь будинок соломою. Торік побив один газда весь будинок гонтами; се перша в селі хижа покрита гонтами; черепу не уживають» [5, с. 482]. Знову ж, уже в першій половині ХХ ст. у Бойківському краї були села, які спеціалізувались на виробництві цього покрівельного матеріалу. Одним з найбільш відомих осередків «гонтарів» — село Волошиново (Стар.) [9, с. 158]. Жителі підгірських сіл гонт в основному закуповували у горян (сс. Библо, Чаплі Стар.) [9, с. 158]: «Гонти не було, їго купували в Волошинові на копи (в'язки по 60 штук. — Р. Р.)» (с. Чаплі Стар.).

Показово, що у Карпатах гонт первісно використовували лише для покриття культових споруд (навіть на Гуцульщині дахи жителів вкривали переважно дралицями [3, с. 96]), замкових та містечкових будівель тощо. Хоча згадки про використання гонтового покриття у господарських та житлових будівлях на теренах Бойківщини відносяться принаймні до XVII—XVIII ст., це стосується лише княжих та вїтївських будівель, причому доволі спорадично. Скажімо, в описах, які вдалося виявити в архівних матеріалах Ю. Гошкові, лише у с. Велика Лінина (Стар.) усі споруди вїтївської садиби (в тому числі і житло) були вкриті гонтою. Щодо найбагатшого з виявлених двору князя Яворського (опис 1685 р.), у ньому гонтою був вкритий «амбар» та «гуральня», натомість житло, як уже згадувалось, було під соломою [16, с. 147—148].

Варто відзначити, що використання гонту як покрівельного матеріалу на основній території України відоме віддавна: покриття двірських, замкових та церковних споруд гонтою («гонталі», «побій гонтами округлими») згадують писемні джерела XV—XVI ст. [25, с. 18]. Водночас у Карпатському регіоні (зокрема й на Бойківщині) використання гонту відоме вже у княжий період. Зокрема, М. Рожко при дослідженні давньоруської фортеці Тустань виявив не тільки самі гонтини¹¹, а й пристрій для вибору

¹¹ За технологією виготовлення цей гонт не відрізнявся від того, який використовували у пізнішому бойківському будівництві. Іншими (значно більшими) були хіба його роз-

в них пазів (який за конструктивними особливостями повністю ідентичний з тими, які використовували у Карпатах в ХІХ — першій половині ХХ ст.) [28, с. 104—105, 201 (рис. 104)].

Варто відзначити, що хоча гонтовий дах був менш довговічним від солом'яного, гонтове покриття було більш, так би мовити, престижним, — його у першій половині ХХ ст. передовсім старались використовувати заможні верстви селянства (сільські війти тощо): «Хати пошивали соломов... китицями... крутили китиці; а тіко багатіші — гонтім» (с. Тур'є Стар.).

Гонт («гонте») кололи зі смереки (сс. Козева, Тухля, Тухолька, Хитар Скол.; Топільниця, Головецько, Бабино Стар.; Лопушанка Тур.; Глибока Бог.) чи ялиці (сс. Недільна, Бабино, Топільниця, Головецько, Мшанець Стар.). Місцями респонденти відзначають що «з смереки добрі гонта, а дранка ліпша з ялиці» (с. Глибока Бог.). Натомість у с. Недільна (Стар.) «гонте кололи тільки з ялиці, з смереки не робили». Деревину, придатну для виготовлення гонту, спеціально вибирали. Стовбури підбраної деревини розрізали на шматки завдовжки 50—60 см — «ковбиці»¹² (при цьому сліdkували, щоб сюди не попали сучки). Ковбиці розколювали на чотири частини (серцевину відкидали), а вже з цих шматків упоперек річних кілець кололи гонт. Це здійснювали сокирою («топором») із широким лезом, побиваючи її «довбешкою» (с. Бабина Стар.). Відтак на «обіручному стільці» («ніжний стілець», «столець обіручний», «міцний столець») за допомогою «обіручного ножа» («міцний ніж») кожен гонтину простругували з двох боків (сс. Глибока Бог., Терло, Топільниця Стар., Лопушанка Тур. та ін.). Підготовлені таким способом клиноподібні дощечки «пажили» — у товстшому краї вибирали поздовжній паз («пагу»). «Гонту пажили зубом залізним на обіручному стільцеві»: с. Хитар (Скол.). Це робили специфічним пристроєм («пипкою», «залізним зубом», «ножем», «стругом») на спеціально-

міри: найбільша довжина віднайдених частин становить 1,05 м (первісна довжина невідома), ширина — 0,18 м [26, с. 423; 27, с. 75].

¹² Давніше гонт робили досить довгим. Наприклад у с. Топільниця (Стар.) заміряно стару гонтину, розміром 66 x 16,5 см; у с. Росохи (Стар.) довжина гонти становила 16 цалів.

му верстаті — «пажильниці». Верстат представляв собою доволі товстий брус, встановлений на чотирьох ніжках, у верхню площину якого вбивали дві пари кілків («палюхів»). Між «палюхами» закріплювали гонтини (приблизно 10 штук). Майстер сідав на брус і вибирав пази («пажив гонти»), відтак гонтини повертав другим краєм і «допажував» (сс. Терло, Тур'є Стар.): «Пажив, потім гонт вбертав (бо до кінце не допажив) і допажував» (с. Терло). Інколи «пажильницю» заміняв вбитий у землю кіл з клиноподібним пазом у верхній частині. У паз встановлювали гонтини і вибирали в них «паги» (с. Топільниця Стар.).

Місцями (с. Хитар Скол.) окрім смереки, для виготовлення гонту використовували й букове дерево. Причому респонденти наголошують, що у той час, коли смереку на гонт рубали взимку, «бо смерекові гонти треба було сушити (сушили в «стосах» три метри високих; деколи зверху стоси притискували чимсь тяжким)», «букові гонти» робили з сирого дерева влітку і «ними відразу крили дах (не сушили), бо бук як висхне, то цувьяка не заб'єш» (с. Хитар). Як наголошував респондент, «Трийцять років покриття з смереки стоїт — гарантія: сорок років з бука стоїт — гарантія» (с. Хитар). Коли ж буковим гонтом покрити дах «дубельтово» — в два шари (мається на увазі спосіб покриття, при якому три дошки гонту пошарово лягають на одну лату [8, с. 390]), то такий дах «до підисет років стоїт» (с. Хитар). На думку місцевих етнофорів, «букове гонти навчили українців робити німці... то за Польці» [10, с. 421].

Дах покривали гонтою в два або три шари. При цьому кожний наступний ряд гонту вкладали загостреним краєм у протилежному напрямку (сс. Тур'є, Бабина Стар.). Гонтові дахи промащували відходами нафтопереробки («Гонте смарували відходами нафти з Борислава»: с. Тур'є Стар.) При гонтовому покритті у деяких селах вздовж окапу встановлювали своєрідні ринви із вижолобленого стовбура (с. Топільниця Стар.).

Стовбури, призначені для виготовлення драки, як і при виробництві гонту, спершу розрізали на «ковбани» («ковбки») відповідної довжини («Стовбур різали на ковбки — метрівку чи півметрівку»: с. Гута Бог.). Відтак «ковбан» розколювали на чотири чи більше частин (залежно від

товщини стовбура), сердцевину відкидали і «кололи ножем драниці»: «Кололи колодку напів, ше раз напів... восередок відкидали (з того восередку стляр робив вікна, бо він не гние)»: с. Ілемня (Рож.). Кололи (дерли) драницю спеціальним ножем, проте не у радіальному напрямку (як гонт), а вздовж літовищ, перпендикулярно до радіального напрямку (сс. Липа Дол., Глибока Бог.): «Така дранка клинком не була» (с. Глибока). Причому дерти починали «з вершка», тобто з верхівки дерева (с. Липа Дол., Глибока, Гута Бог.). Стосовно розмірів «драниці», то у с. Гута (Бог.) її робили завдовжки приблизно 0,5 або 1 м («метрівку» чи «півметрівку»). Переважали драниці довші. Скажімо, у с. Липа (Дол.) використовували драницю завдовжки 80 см, у с. Ілемня (Рож.) — 1 x 0,2 м. У с. Витвиця (Дол.) обстежено хату, вкриту дранкою (у 14 рядів), розміри якої становлять 45 x 15 см.

Висновки. Отже, дахи бойківських осель зазвичай вкривали житньою соломою. Солома тут була основним покрівельним матеріалом принаймні вже у XVI—XVIII ст. Спорадично для цієї мети живали деревину (різані чи колені дошки, драницю, гонт).

Для пошиття дахів застосовували яре та озиме жито. Солому, призначену для в'язання сніпків, обов'язково зжинали серпом і молотили ціпом. Для покриття використовували житні сніпки двох типів: сніпки, зв'язані при колосі в головку («головачки», «китиці»), які укладали на дах коренем вниз (що давало східчасту поверхню), та сніпки, зв'язані ближче до кореня («плескачки») — їх укладали на поверхню даху колосом вниз (фактура даху в цьому випадку була гладкою). У другій половині XIX ст. пошиття сніпками першого типу переважало, «плескачками» пошивали дахи лише бідніші селяни (таке покриття особливо поширилось тут у першій половині XX ст.).

Здебільшого «китиці» до лат прив'язували солом'яними перевеслами (із нижньої частини попереднього сніпка відділяли декілька стебел і скручували їх у перевесло, яким прив'язували наступний сніпок). Сніпки покриття могли прив'язувати до кожної наступної лати, а могли — й через лату. Траплялись й інші техніки пошиття «китицями» — «під прут», «під тичку» тощо. При покритті даху «пласкачками», лише стріху, ряд під гребенем і роги даху пошивали сніпками коренем вниз. «Вишитими» потрійними або подвійними сніпками також за-

вжди були кути даху. У деяких місцевостях найбідніші верстви селянства дахи вкривали «околотом під прут». Для покриття могли використовувати й мервену солому (техніка «внатрус»).

Вивершував дах високий вал зволоженої та добре втоптаной м'ятої соломи, який зазвичай закріплювали парами перехрещених жердин («кізлин»). Місцями під кізлини могли вкладати ще раму («ярмо»). Для влаштування гребеня зазвичай використовували солому-мерву, відходи переробки льону, конопель, а в окремих випадках й пірій. На гребінь даху інколи накладали «палубу» (жолоб із спорохнявілої ялиці). Його могли також вивершувати збитим з дощок, драниць чи гонту «дашком».

При покритті даху бойки часто поєднували в одній споруді кілька технік («китицями» та «плескачками»; «китицями» та «внатрус тощо»), а нерідко — солому і дерево. Зокрема деревом (драницею, різними дошками чи гонтом), крім гребеня, вкривали ще й нижню частину даху (окап).

1. Будзан А.Ф. Поселення, садиба житло. *Бойківщина: історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 159—166.
2. Данилюк А. *Народна архітектура Бойківщини. Житлове будівництво*. Львів: Українські технології, 2004. 168 с.: іл.
3. Могитич І.Р. Будівельна техніка. *Народна архітектура Українських Карпат XV—XX ст.* Київ: Наукова думка, 1987. С. 88—110.
4. Федака П.М. *Народне житло українців Закарпаття XVIII—XX століть*. Ужгород: Гражда, 2005. 350 с.
5. Зубрицький М. Селянські будинки в Мшанци, Старосамбірського повіта. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах*. Львів: Літопис, 2013. Т. I. С. 477—493.
6. Кобільник В. *Матеріальна культура села Жукотина, Турчанського повіта*. Самбір, 1937. 156 с. (Відбитка з «Літопису Бойківщини». Ч. 7—9).
7. Czajkowski J. Wiejskie budownictwo mieszkalne w Beskidze Niskim i na przyległym Pogórze. *Rocznik muzeów województwa Rzeszowskiego*. Rzeszów, 1969. Т. II. S. 7—255.
8. Матійчук М. Традиційні техніки покриття дахів на Бойківщині. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. Вип. 47. С. 378—396.
9. Радович Р. *Народна архітектура Старосамбірщини XIX — першої половини XX ст. (житлово-господарський комплекс)*. Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. 352 с.

10. Радович Р. Традиційне житло центральної Бойківщини (за матеріалами Сколівського району Львівської області). *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»*. Львів: Простір-М, 2020. Кн. 4. С. 399—427.
11. Радович Р. Народна архітектура (поселення, садиба, житло, господарське будівництво, промислові та громадські споруди села). *Етнографічні групи українців Карпат. Бойки*. Харків: Фоліо, 2020. С. 280—308.
12. Могитич І.Р. Житло. Народна архітектура Українських Карпат XV—XX ст. Київ: Наукова думка, 1987. С. 69—82.
13. Приходько Н.П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине. *Древнее жилище народов Восточной Европы*. Москва: Наука, 1975. С. 245—275.
14. *Літопис Руський*. Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; відп. ред. О.В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. 591 с.
15. Раппопорт П.А. Древнерусское жилище. *Археология СССР: САИ*. Ленинград: Наука, 1975. Вып. Е 1—32. 178 с.
16. Гошко Ю.Г. Населення Українських Карпат XV—XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут. Київ: Наукова думка, 1976. 204 с.
17. Павлюк С.П. Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX — початку XX ст. (історико-етнографічне дослідження). Київ: Наукова думка, 1986. 170 с.
18. Мандибура М.Д., Павлюк С.П. Землеробство. *Бойківщина: історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 90—104.
19. Сополіга М. Традиційне народне житло в області Верхньої Цирокси на Снинщині. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. 1979. Вып. 9. Кн. 2. С. 65—78.
20. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 279: Матеріали А. Будзана. 140 арк.
21. Бойко И.А. Жилье постройки бойков (верховинцев) конца XVIII — первой половины XX в. *Этнографическое обозрение*. Москва, 2002. № 3. С. 39—55.
22. Зубрицький М. Село Кіндратів (Турецького пов.). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах*. Львів: Літопис, 2013. Т. I. С. 95—116.
23. Фальковський Я. Село Волосате, Ліського повіту (начерк матеріальної культури). *Літопис Бойківщини*. Ч. 4—5. Самбір, 1935. С. 14—28.
24. Falkowski J. *Zachodnie pogranicze Huculszczyzny: Dolinami Prutu, Bystrycy Nadworniańskiej, Bystrycy Soljtwińskiej i Łomnicy*. Lwów, 1937. 170 s. (Pracy etnograficzne. Wydawnictwo Towarzystwa ludoznawczego we Lwowie. Pod red. A. Fiszera. № 3).
25. Таранушенко С. Давнє поліське житло. *Народна творчість та етнографія*. 1969. № 1. С. 8—23.
26. Рожко М. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX—XIV ст. *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат*. Львів: ІН НАН України, 1999. Т. 1. С. 361—460.
27. Рожко М. *Архітектура та система оборони українських Карпат у княжу добу*. Львів: БаК, 2016. 232 с.
28. Рожко М.Ф. *Тустань — давньоруська наскельна фортеця*. Київ: Наукова думка, 1996. 239 с.

REFERENCES

- Budzan, A.F. (1983). Settlement, estate, housing. *Boykvivshchyna: historical and ethnographic research* (Pp. 159—166). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Danylyuk, A. (2004). *Folk architecture of Boykvivshchyna. Housing construction*. Lviv: Ukrainian Technologies [in Ukrainian].
- Mohytych, I.R. (1983). Construction equipment. *Folk architecture of the Ukrainian Carpathians of the XV—XX centuries* (Pp. 88—110). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Fedaka, P.M. (2005). *Folk housing of Ukrainians of Transcarpathia of the XVIII—XX centuries*. Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].
- Zubrytsky, M. (2013). Peasant houses in Mshantsy, Starosambirsky district. In *Zubrytsky, M. Collected works and materials in three volumes* (Vol. 1, pp. 477—493). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Kobilnyk, V. (1937). *Material culture of Zhukotyn village, Turchany district*. Sambir [in Ukrainian].
- Czajkowski, J. (1969). Rural housing construction in the Beskid Niski and the adjacent Pogorze. *Yearbook of museums in the Rzeszow voivodeship* (Vol. 2, pp. 7—255). Rzeszow [in Polish].
- Matiychuk, M. (2012). Traditional techniques of roofing in Boykvivshchyna. *Bulletin of Lviv University. The series is historical* (Vol. 47, pp. 378—396). Lviv [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2015). *Folk architecture of the Starosambir region of the XIX — first half of the XX century (housing and economic complex)*. Kyiv: Publisher Oleh Filyuk [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2020). Traditional housing of the central Boykvivshchyna (according to the materials of Skole district of Lviv region). *Fortress: a collection of the reserve «Tustan»* (Vol. 4, pp. 399—427). Lviv: Prostir-M [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2020). Folk architecture (settlements, estates, housing, farm construction, industrial and public buildings of the village). *Ethnographic groups of Carpathian Ukrainians. Boyky* (Pp. 280—308). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Mohytych, I.R. (1987). Housing. *Folk architecture of the Ukrainian Carpathians of the XV—XX centuries* (Pp. 69—82). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Prikhodko, N.P. (1975). Some questions of the history of housing in Ukraine. *Ancient dwelling of the peoples of Eastern Europe* (Pp. 245—275). Moscow: Nauka [in Russian].
- Myshanych, O.V. (Ed.). (1989). *Chronicle of the Rus*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Rappoport, P.A. (1975). Ancient Rus dwelling. *Archeology of the USSR: SAI* (Issue E 1—32). Leningrad: Nauka [in Russian].

- Hoshko, Yu.G. (1976). *Population of the Ukrainian Carpathians XV—XVIII centuries. Settlement. Migration. Everyday life*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Pavlyuk, S.P. (1986). *Folk agrotechnics of Ukrainians of the Carpathians of the second half of the XIX — beginning of the XX century (historical and ethnographic research)*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Mandybura, M.D., & Pavlyuk, S.P. (1983). Agriculture. *Boykivshchyna: historical and ethnographic research* (Рр. 90—104). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Sopolyha, M. (1979). Traditional folk housing in the Upper Tsyrokha region in Slynshchyna. *Scientific collection of the Museum of Ukrainian Culture in Svidnik* (Vol. 9, issue 2, pp. 65—78) [in Ukrainian].
- Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Case 279: Materials of A. Budzan [in Ukrainian].
- Boiko, I.A. (2002). Residential buildings of the Boikos (Verkhovintsy) of the end of the 18th — the first half of the 20th century. *Ethnographic review* (Vol. 3, pp. 39—55). Moscow [in Russian].
- Zubrytskyy, M. (2013). The village of Kindrativ (Turkish district). In *Zubrytskyy, M. Collected works and materials in three volumes* (Vol. 1, pp. 95—116). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Falkowski, J. (1935). The village of Volosate, Lisky district (sketch of material culture). *Chronicle of Boykivshchyna* (Vol. 4—5, pp. 14—28). Sambir [in Ukrainian].
- Falkowski, J. (1938). *The western border of the Hutsul region: the Valleys of Prut, Bystryca Nadwornianska, Bystryca Soljtwinska and Lomnica*. Lviv [in Polish].
- Taranushenko, S. (1969). Ancient Polissya housing. *Folk art and ethnography*, 1, 8—23 [in Ukrainian].
- Rozhko, M. (1999). Cities, wooden construction, rock and defensive structures of the Carpathians of the IX—XIV centuries. *Ethnogenesis and ethnic history of the population of the Ukrainian Carpathians* (Vol. 1, pp. 361—460). Lviv: IN NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Rozhko, M. (2016). *Architecture and defense system of the Ukrainian Carpathians in the princely era*. Lviv: Bak [in Ukrainian].
- Rozhko, M.F. (1996). *Tustan is an ancient Rus rock fortress*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].